

Original Research

A Narrative Study of the Women Heads of Households' Lives under the Sponsorship of the Imam Khomeini Relief Committee

Fatemeh Sadrnabavi^{1*} **Majid Fouladiyan²** **Hanieh Daneshvar³**
Maryam Aqasizadeh⁴

¹Department of Social Sciences, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran. (Corresponding Author)
Sadrnabavi@mshdiau.ac.ir

² Associate Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

³ MA in Cultural Studies, Allameh Tabataba'i University of Tehran, Tehran, Iran.

⁴MA in Sociology, Islamic Azad University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Background and purpose

The growth of the family structure and the diversity of its forms is one of the most visible emblems of the twenty-first century (Kim et al. 2010; Mortelmans & Defever, 2018). Globally, the breadth of statistics indicates a sizable presence of women-headed households (Hübgen, 2018). According to official statistics, the increase in women-headed households has happened in Iran. The latest census indicated that female-headed households are disproportionately concentrated in the lower income deciles, accounting for more than 71% of all households; this demonstrates the severity of the poverty in these households. Because of their gender, being in a subordinate position in the male/female duality, being in the position of head of the household, whose social and cultural structure is considered masculine, and their economic, social, and class backgrounds, women-headed households supported by the Imam Khomeini Relief Foundation in Mashhad are marginalized. Over the last few decades, the concept of women's lived experience has become one of the most essential themes in feminist theories (Humm, 2003).

The most crucial technique in these theories is direct reference to women and listening to their narratives about their lived experiences. The

goal of this research is to focus on the lived experiences of women-headed households supported by the Imam Khomeini Relief Foundation in Mashhad, to examine their life stories in detail, to organize their total narratives under a common narrative, and to provide a narrative model for their lived experiences.

Methods

The research was conducted using a qualitative narrative research method. The sampling technique is deliberate, and key informants were used to gain access to the research samples. Through their employment at the Mashhad Relief Foundation and their extensive familiarity with the research participants, research informants introduced potential volunteers. In-depth interviews were conducted with 15 women-headed household supported by the Imam Khomeini Relief Foundation. These women are typically between the ages of 30 and 55, are low-literate or illiterate, are frequently divorced as a result of their husband's serious addiction, and are in charge of the household. Several of these women have assumed the role of head of household following their husbands' deaths, disabilities, unemployment, or imprisonment. The narrative analysis method was utilized to examine the collected interviews (Flick, 2008: 193). Narrative analysis serves as a bridge between "a deep and confined narrative of an experience" and "a more comprehensive examination of structural similarities" (Zakaei, 2008). By coding the interviews and comparing case analyses, a narrative model of the experiences of women-headed households participating in the research is constructed in the form of multiple macro-narratives.

Results

Nine macro-narratives were created to represent the lived experiences of the women who participated in this study. Child marriage and early motherhood are explained by the sub processes of "poverty" and "cultural poverty and social traditions." Low economic and social capital can be described in four sub-processes: "Low economic and social capital in the paternal home," "Low economic and social capital in the spouse's household," "Money problems and poverty in women-headed households," and the "vicious cycle of poverty and its transmission to children." The lack of cultural capital can be explained through the sub processes of "Inadequate cultural capital transfer from parents to children" and "Inadequate education and low literacy level." The macro-narrative of "Unsuccessful marriage and divorce" can be broken down into three sub-processes: "Spouse's addiction," "Spouse's unemployment and irresponsibility," and "Forced marriage." Temporary, unpromising, and unsafe work can be described in the form of sub-processes of "Unemployment and a reliance only on the Imam Khomeini Relief

Foundations", and "standing on one's own two feet and performing physical labor at the lowest level". Insecurities, adversities, social pressures can be narrated in the sub-processes of "Violence, gender-based social harassment" and "domestic violence." Burnout can be described in the form of two sub-processes: "mental and emotional burnout", and "physical burnout and physical disability". Loneliness pain is expressed in the sub-processes of "Loss of a spouse", "lack of family support", and "Refusal to remarry". Continuous worry and anxiety can be expressed in the form of two sub-processes: "An uncertain future, a combination of fear and hope", and "child custody, endless anxiety".

Table 1. Narrative model of experiences of women-headed households supported by Imam Khomeini Relief Foundation in Mashhad

Child marriage and early motherhood	Economic poverty
	Cultural poverty and social traditions
Low level of economic and social capital	Low economic and social capital in the paternal home Spouse's low economic and social capital Financial problems and poverty of the women-headed households The vicious cycle of poverty and its transmission to children
Low level of cultural capital	Inadequate cultural capital transfer from parents to children inadequate education and low literacy level
Unsuccessful marriage and divorce	Spouse's addiction Unemployment and irresponsibility of the spouse Forced marriage
Temporary, inauspicious, and unsafe work	Unemployment and a reliance only on the Imam Khomeini Relief Foundation Standing on one's own two feet and performing physical labor at the lowest level
Insecurities, adversities, social pressures	Violence, gender-based social harassment Domestic violence
Burnout	Physical burnout Physical disability
Loneliness pain	Loss of a spouse Lack of family support Refusal to remarry
Continuous worry and anxiety	An uncertain future, a combination of fear and hope Child custody, endless anxiety

Discussion and conclusion

This study attempted to make the narration of a subset of the community's lowest members to be heard, and by reinforcing the voice and revealing their unheard stories; it contributed to the presentation of a female narrative of the concept of head of household.

Early marriage and subsequent early motherhood, a lack of economic and social capital in the paternal home, a lack of cultural capital after marriage and while serving as head of the household, insecure and unsafe work, unsuccessful marriage and divorce, the experience of insecurity and social hardships, physical and mental burnout as a result of poverty and the heavy burden of living, loneliness and pain, and finally, constant worry and

anxiety are the shared experiences of women-headed households participated in this study.

"Sustained employment" is the most significant necessity in the lives of women-headed households, according to the findings of this study. Skills-building courses, stable, secure, and insured employment, and active policies to adapt the employment conditions of women-headed households with their family responsibilities, such as childcare services and flexible working hours, would all be steps toward resolving the problems that these women face (Van Lancker, 2018). Because these women and their children are trapped in a vicious cycle of poverty and societal pressures, social policymakers and social welfare researchers must focus not only on women-headed households, but also on their children.

Ethical Considerations

Compliance with research ethics: This research was carried out in accordance with the ethical guidelines for human research.

Funding: The authors did not receive any funding to write this article.

Authors' contribution: Data analysis and conclusions were the responsibility of Fatemeh Sadr nabavi and Majid Fouladiyan, and Hanieh Daneshvar and Maryam Aqasizadeh were in charge of conducting field studies and interviews. The final version of the article was written with the participation and approval of all authors.

Conflict of interest: This research does not conflict with the interests of any particular person or group, either directly or indirectly.

Acknowledgments: The present researchers would like to express their sincere appreciation to the women who participated in this study, who helped to advance the research by sharing their life stories, as well as to Ms. Eghdami, the research informants who facilitated this research.

Reference

- Flick, U. (2006). *An introduction to qualitative research*. SAGE Publications Ltd; 3rd edition.
- Hübgen, S. (2018). 'Only a husband away from poverty'? Lone mothers' poverty risks in a European comparison. In Lone parenthood in the life course (pp. 167-189). Springer, Cham.
- Humm, M. (2003). *The dictionary of feminist theory*. Ohio State University Press.
- Kim, D. S., Jeon, G. S., & Jang, S. N. (2010). Socioeconomic status, social support and self-rated health among lone mothers in South Korea. *International journal of public health*, 55(6), 551-559. doi:10.1007/s00038-010-0169-9 [\[link\]](#)
- Mortelmans, D., & Defever, C. (2018). *Income trajectories of lone parents after divorce: A view with Belgian register data*. In Lone parenthood in the life course (pp. 191-211). Springer, Cham.
- Van Lancker, W. (2018). *Does the use of reconciliation policies enable*

single mothers to work? A comparative examination of European countries. The triple bind of single-parent families, 239. doi:10.2307/j.ctt2204rvq.17
[\[link\]](#)

Zakaei, M.S (2008). Narrative and narratology and autobiographic analysis. *Journal of the faculty of humanities and social sciences.*1 (1), 69 - 98. (text in Persian)
[\[link\]](#)

روایت پژوهی زندگی زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره)

فاطمه صدرنبوی^{۱*} مجید فولادیان^۲ هانیه دانشور^۳ مریم آقاسی زاده^۴

چکیده

در جامعه امروز آمار "زنان سرپرست خانوار" به دلایل گوناگونی رو به افزایش است. این گروه از زنان، از گروه‌های حاشیه‌ای جامعه‌اند که با ناملایمات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فراوانی روبه‌رو هستند. در این پژوهش تلاش کرده‌ایم تا با به مرکز توجه آوردن تجربیات زیسته آنان، نگاهی عمیق به هستی و داستان زندگی آنان داشته باشیم و روایتی زنانه از مفهوم سرپرستی خانوار ارائه دهیم. این پژوهش در قالب روش‌شناسی کیفی و به کمک روش روایت‌پژوهی انجام شده است. شیوه نمونه‌گیری هدفمند بوده، و از یک اطلاع‌رسان آگاه برای دسترسی به نمونه‌های پژوهش کمک گرفته‌ایم. با پانزده نفر از زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) مشهد مصاحبه‌های روایی انجام داده‌ایم. تجارب این زنان در ذیل کلان‌روایت‌های: کودک‌همسری و مادر شدن زود هنگام، سطح پایین سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی، سطح پایین سرمایه فرهنگی، کار موقت و بی‌آپیه و ناامن، ازدواج ناموفق و جدایی از همسر، ناامنی‌ها و ناملایمات و فشارهای اجتماعی، فرسودگی، رنج تنهایی، و نگرانی و تشویش بی‌پایان، روایت شده است. بنابر نتایج به دست آمده از این پژوهش، اشتغال پایدار مهم‌ترین بحث در زندگی زنان سرپرست خانوار است. دوره‌های مهارت‌آموزی جهت برطرف نمودن فقر قابلیت، تأمین اشتغال ثابت همراه با بیمه، جایگزین کردن سیاست‌های اجتماعی منفعل با سیاست‌های فعال در جهت سازگار کردن شرایط اشتغال زنان سرپرست خانوار با مسئولیت‌های خانوادگی، گام‌هایی عملی در رفع مشکلات زندگی آنان خواهد بود.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۷
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۲۴

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

زنان سرپرست خانوار،
 روایت‌پژوهی، تجربه زیسته.

ارجاع به مقاله:

صدرنبوی، فاطمه؛ فولادیان، مجید؛ دانشور، هانیه و آقاسی‌زاده، مریم (۱۴۰۱). روایت‌پژوهی زندگی زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره). *مطالعات زن و خانواده*. ۱۰(۱)، ۸۴-۱۰۶.
 doi10.22051/jwfs.2022.33699.2564

مقدمه و بیان مسئله

از برجسته‌ترین نمادهای قرن ۲۱، تحولات ساختار خانواده و تنوع فرم‌های آن است (کیم و همکاران^۱، ۲۰۱۰؛ مورتلمنز و دی‌فیور^۲، ۲۰۱۸). گستردگی آمارهای جهانی از حضور پررنگ خانوارهای زن‌سرپرست^۳ خبر می‌دهد (هوبگن^۴، ۲۰۱۸). در کشورهای صنعتی افزایش این خانوارها از دهه ۱۹۷۰ به دلیل تغییرات جمعیتی، و اقتصادی-اجتماعی چون: محو ساختار خانواده گسترده، گسترش حقوق زنان از جمله حق طلاق و حضانت کودکان، افزایش مشارکت اقتصادی زنان، و افزایش سن ازدواج بوده است (میلازو و ون‌دوواله^۵، ۲۰۱۵). در کشور ما نیز رشد روزافزون خانوارهای زن-سرپرست پدیده‌ای است که به استناد آمارهای رسمی کشور به وقوع پیوسته است؛ در آخرین آمارگیری جمعیتی، جمعیت زنان سرپرست خانوار بیش از سه میلیون نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

با وجود تغییرات فرم خانواده و آمار گسترده زنان سرپرست خانوار، هنوز هم اکثر سیاست‌های اجتماعی براساس "فرم خانوادگی ایده‌آل" یعنی "خانواده هسته‌ای" طراحی می‌شود. در غالب جوامع به‌ویژه جوامع در حال توسعه، مراد از "سرپرست خانوار" مرد بزرگسالی است که زمام معیشت خانواده را بر عهده دارد. بر اساس این سیاست‌ها، زن سرپرست خانوار به زنی اطلاق می‌شود که در "غیاب مرد واجد شرایط"، سرپرستی خانوار را بر عهده می‌گیرد (حبیب^۶، ۲۰۱۰: ۱۷۳). چنین تعاریف و سیاست‌های اجتماعی که براساس الگوی "مرد نان‌آور خانواده/ زن خانه‌دار" طراحی می‌شوند، میلیون‌ها زنی که هر دو نقش را ترکیب می‌کنند از قلم می‌اندازند (زنان ملل متحد^۷، ۲۰۱۹: ۴۲).

پژوهش‌های فراوانی رابطه میان سرپرستی زنان و فقر را تایید کرده‌اند (فووا^۸، ۲۰۰۰؛ میلر و ریچ^۹، ۲۰۰۹؛ هارکنس^{۱۰}، ۲۰۱۸؛ هوبگن، ۲۰۲۰). رواج فقر در میان زنان سرپرست خانوار سبب طرح مفاهیمی چون "فقیرترین فقرا^{۱۱}" و "زنانه شدن فقر^{۱۲}" برای توصیف این گروه اجتماعی شده است (کیمینی و امباکو^{۱۳}، ۱۹۹۵؛ میلازو و ون‌دوواله، ۲۰۱۵). گسترش فقر در خانوارهای زن‌سرپرست دلایل گوناگونی دارد که شاخص‌ترین آن‌ها عبارتند از: نابرابری‌های جنسیتی از نظر حقوق، درآمد، دسترسی به مالکیت زمین، اعتبار، و سایر منابع مولد، محدودیت‌های قابلیت‌ناشی از بی‌سوادی و سطوح پایین آموزشی (اسماجیچ و ارماکورا^{۱۴}، ۲۰۰۷)، موقعیت نامطلوب زنان در بازار کار (شکاف جنسیتی در دستمزد،

^۱.Kim & Jeon & Jang

^۲.Mortelmans & Defever

^۳.female headed household (FHHs)

^۴.Hübgen

^۵.Milazzo & Van de Walle

^۶.Habib

^۷.UN Women

^۸.Fuwa

^۹.Millar & Ridge

^{۱۰}.Harkness

^{۱۱}.poorest of the poor

^{۱۲}.feminization of poverty

^{۱۳}.Kimenyi & Mbaku

^{۱۴}.Smajic & Ermacora

اشتغال کمتر، و اشتغال در مشاغل با حقوق کمتر) (مالدونادو و نیوانهویس^۱، ۲۰۱۵). بار مسئولیت‌های خانگی و نگهداری از فرزندان که امکان اشتغال تمام وقت را از آنان می‌گیرد و به سوی مشاغل پاره‌وقت سوق می‌دهد (روسپینی^۲، ۱۹۹۸). مجموع این عوامل سبب شده است که این خانوارها بیش از دیگر ساختارهای خانوادگی به حمایت‌های دولتی نیازمند باشند (استروفولینو و مورتلمنز^۳، ۲۰۱۸). در ایران خانوارهای دارای سرپرست زن عمدتاً در دهک‌های پایین درآمدی تمرکز یافته‌اند، به گونه‌ای که بیش از ۷۱ درصد این زنان در پنج دهک پایین درآمدی قرار دارند؛ ۲۸/۶۳ درصد یعنی حدود یک چهارم از خانواده‌های دارای سرپرست زن در آخرین دهک درآمدی (پایین‌ترین سطح درآمد) قرار دارند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این امر به وضوح وسعت فقر در این خانوارها را نشان می‌دهد.

خانوارهای زن سرپرست، گروهی ناهمگن از خانوارها را تشکیل می‌دهند (فوا، ۲۰۰۰). تفاوت در این خانوارها از: انتخابی یا غیرانتخابی بودن وضعیت (عدم ازدواج، جدایی، طلاق، بیوه شدن، مهاجرت)، محل سکونت روستایی یا شهری، قرار گرفتن در مراحل مختلف زندگی (سن، و وابستگی-های نسبی یا فامیلی فرزندان)، دسترسی به منابع (از پدران غایب، شبکه‌های خویشاوندی، کمک‌های دولتی) ناشی می‌شود (چانت^۴، ۲۰۱۵: ۲۵). تجارب زنان سرپرست خانوار علی‌رغم اشتراک در بسیاری از موارد، به دلیل عواملی چون: پیشینه اقتصادی و اجتماعی، طبقه اجتماعی، و ویژگی‌های فرهنگی واجد تفاوت است (رولینسون و مک‌کی^۵، ۲۰۰۵)، و باید با توجه به زمینه تاریخی و جغرافیایی خانوار مطالعه شود (شاتز و همکاران^۶، ۲۰۱۱).

زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی^(۷) شهر مشهد، به دلیل جنسیت خویش-قرار گرفتن در موقعیت فرودستی در دوگانه مردانه/زنانه-، و قرار گرفتن در موقعیت سرپرستی خانوار که ساختار اجتماعی و فرهنگی آن را امری مردانه تلقی می‌کند، و پیشینه اقتصادی و اجتماعی و جایگاه طبقاتی خویش، در موقعیتی حاشیه‌ای قرار گرفته‌اند. در این پژوهش تلاش می‌کنیم تا با به مرکز توجه آوردن تجربیات زیسته آنان، نگاهی عمیق به هستی و داستان زندگی آنان داشته باشیم. مفهوم "تجربه زیسته زنانه" در طول چند دهه گذشته به یکی از محوری‌ترین مفاهیم نظریه‌های فمینیستی بدل شده است. در این دیدگاه، تجربه زیسته زنانه به معنای "مشاهده پذیر کردن نادیده‌انگاشته‌شدگان" و "توانایی سخن بخشیدن به خاموشان" است (هام، ۱۳۸۲: ۳۷۶-۱۴۸). مهم‌ترین ابزار این نظریه‌ها برای دست یافتن به تجربه زنان، مراجعه مستقیم به خود زنان و گوش سپردن به روایت‌های آنان از تجارب زیسته‌شان است. این محققان معتقدند "زنان هزاران سال است که گرفتار سکوتند، و فعل "روایت کردن"^۷ به خودی خود نوعی اعتراض علیه هنجارهای اجتماع که زن را به سکوت فرا می‌خواند است"

¹.Maldonado & Nieuwenhuis

².Ruspini

³.Struffolino & Mortelmans

⁴.Chant

⁵.Rowlingson & McKay

⁶.Schatz & Madhavan & Williams

⁷.narrating

(رینه‌ارز و چیس، ۱۳۸۴: ۴۳۵). فهم عمیق زندگی این دسته از زنان، پیش‌شرطی مهم جهت سیاست-گذاری‌های اجتماعی، و حل مشکلات خانوارهای زن‌سرپرست خواهد بود.

مروری بر مطالعات تجربی انجام شده در کشورمان گویای آن است که پژوهش‌هایی که با روش کیفی به مطالعه تجربیات زیسته زنان سرپرست خانوار پردازند، انگشت‌شمارند. احمدنیا و کامل‌قالیباف (۱۳۹۶) با مطالعه کیفی زندگی این زنان دریافتند که "اشتغال منقطع"، الگوی رایج در میان زنان متعلق به طبقه پایین است. رویکرد زنان سرپرست‌خانوار به ازدواج مجدد، صرف‌نظر از موقعیت طبقاتی منفی بوده است. از هراس‌های این زنان از دست دادن آزادی و درگیری مجدد در روابط خانوادگی ناسالمی است که خارج شدن از آن دشوار است. همتی و کریمی (۱۳۹۷) با مطالعه‌ای کیفی دریافتند که این زنان با چالش‌های متعددی در زیست خانوادگی و اجتماعی خود مواجه هستند که نیازمند توجه سیاست‌گذاران است. آن‌ها تجربه زیسته این زنان را تحت سه مضمون "سرپرستی به مثابه بازتعریف مناسبات با جامعه"، "سرپرستی به مثابه تجربه احساسی ناخوشایند" و "سرپرستی به مثابه شکل دیگری از زیست اجتماعی" دسته‌بندی کرده‌اند. رضایی و محمودی (۱۳۹۸) در مطالعه کیفی خویش، تجارب این زنان را ذیل چهار مقوله "فروسی‌تدریجی"، "طرد و حاشیه‌نشینی"، "بازتعریف جایگاه زنانگی"، و "حمایت برای بقا" دسته‌بندی کرده‌اند. آن‌ها نتیجه گرفته‌اند که حمایت‌های رسمی و غیررسمی از این زنان در بسیاری از موارد تنها به حفظ وضعیت موجودشان کمک کرده و به ندرت سبب توانمندی آن‌ها شده است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش در قالب روش‌شناسی کیفی^۱ و به روش روایت‌پژوهی^۲ انجام شده است. شیوه نمونه‌گیری هدفمند^۳ انتخاب شده و از یک اطلاع‌رسان آگاه برای دسترسی به نمونه‌های پژوهش کمک گرفته شده است. اطلاع‌رسان پژوهش، به واسطه اشتغال در کمیته امداد شهر مشهد و آشنایی چندین ساله با موضوع پژوهش، به معرفی نمونه‌های پژوهش پرداخت. به این ترتیب با ۱۵ نفر از زنان سرپرست‌خانوار تحت پوشش کمیته امداد شهر مشهد، مصاحبه‌های روایی انجام دادیم.

مصاحبه روایی روشی برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به جوهره ذهنی زندگی شخص است. این روش، روشی برای نگاه به کل زندگی و راهی برای انجام تحقیق عمیق درباره زندگی افراد محسوب می‌شود (انکینسون، ۱۳۸۴: ۲۴۱). در مصاحبه روایی از مصاحبه‌شونده خواسته می‌شود سرگذشت خود را فی‌البداهه و در قالب داستان به هم‌پیوسته‌ای از رویدادها از ابتدا تا به انتهای آن بازگو کند (فلیک، ۱۳۸۷: ۱۹۳). سپس مصاحبه‌ها که با کمک ابزارهای فنی ضبط شده بودند پیاده شدند.

به منظور تحلیل مصاحبه‌های جمع‌آوری شده از روش تحلیل روایت استفاده شد. روش تحلیل روایت پلی بین "توصیف عمیق و محدود از یک تجربه" و "تحلیل وسیع‌تر با توجه به تشابه‌های ساختاری" فراهم

^۱. qualitative research methods

^۲. narrative inquiry

^۳. purposive sampling

می‌کند (ذکایی، ۱۳۸۷: ۸۶). بدین جهت تلاش کردیم تا به کمک کدگذاری مصاحبه‌های جمع‌آوری شده و از بستر مقایسه تحلیل‌های موردی با یکدیگر، به سنخ‌شناسی از تجارب زنان سرپرست خانوار دست پیدا کنیم. به قول اووه فلیک تلاش ما در جهت "انتقال تدریجی یافته‌ها از مطالعه موردی و بستر آن به سطح روابط انتزاعی و عام‌تر، مانند یک تیپولوژی" است (فلیک، ۱۳۸۷: ۴۳۹). در این فرایند تلاش کردیم تا از مجموع مفاهیم به دست آمده از مصاحبه‌ها، به روایتی عام از زندگی این زنان دست یابیم، و تجارب زیسته یکایک این زنان را در قالب چند کلان‌روایت برسازیم. این کلان‌روایت‌ها جوهره داستان زندگی و بیانگر خطی کلی از زندگی زنان مشارکت‌کننده در این پژوهش می‌باشد. هر یک از این کلان-روایت‌ها شامل خرده‌فرایندهایی است که به تشریح ابعاد این کلان‌روایت‌ها می‌پردازد. در ذیل هر یک از خرده‌فرایندها، به برشماری شاهد مثال‌هایی از دل مصاحبه‌ها پرداخته‌ایم؛ این مصادیق عینی به فهم همدلانه روایت این زنان یاری می‌رساند.

جدول ۱. معرفی نمونه‌های پژوهش

ردیف	نام	سن	تحصیلات	وضعیت تأهل	علت سرپرستی خانوار
۱	گل جمال	۳۵	کم‌سواد	بیوه	فوت همسر
۲	پری	۴۹	کم‌سواد	مطلقه- بیوه	طلاق همسر اول- فوت همسر دوم
۳	طاهره	۴۰	دیپلم	مطلقه	اعتیاد همسر
۴	راحله	۳۰	دیپلم	متأهل	ازکار افتادگی همسر
۵	کلتوم	۳۵	کم‌سواد	مطلقه	اعتیاد همسر
۶	کبری	۴۹	سیکل	مطلقه	اعتیاد همسر- خیانت
۷	ملیحه	۳۰	کم‌سواد	بیوه	اعتیاد همسر- فوت
۸	خدیجه	۴۶	سیکل	مطلقه	اعتیاد همسر
۹	زینت	۵۰	بی‌سواد	مطلقه	اختلاف مذهبی- خیانت
۱۰	زهرا	۳۰	کم‌سواد	مطلقه	اعتیاد همسر
۱۱	فاطمه	۵۰	بی‌سواد	بیوه	فوت همسر
۱۲	معصومه	۴۰	بی‌سواد	متأهل	ازکار افتادگی همسر
۱۳	آمنه	۳۵	دیپلم	متأهل	زندانی شدن همسر
۱۴	مرضیه	۵۵	کم‌سواد	متأهل	بیکاری همسر
۱۵	هانیه	۳۳	دیپلم	مطلقه- متأهل	اعتیاد همسر اول- اعتیاد همسر دوم

یافته‌ها

کودک‌همسری و مادر شدن زودهنگام

ازدواج در کودکی نقطه آغاز داستان زندگی بسیاری از این زنان است. شروع زندگی زناشویی در سن پایین، به تجربه مادری زودهنگام در این زنان منجر شده است. این کلان‌روایت با دو خرده‌فرایند "فقر اقتصادی" و "فقر فرهنگی و سنت‌های اجتماعی" قابل توضیح است. زاده شدن در خانواده‌هایی با پایین‌ترین سطح اقتصادی، از مهم‌ترین دلایل کودک‌همسری این زنان است:

«تو چهارده سالگی ازدواج کردم، تو پونزده سالگی مادر شدم، پدرم فوت شده بود، یک مادر پیر داشتم که با برادرم گرگان زندگی می کرد». (گل جمال)

زاده شدن در خانواده‌هایی با پایین‌ترین سطح سواد و درگیر سنت‌های اجتماع، از دیگر دلایل کودک-همسری این زنان است:

«مادرم هرکار می خواستیم بکنیم میگفت زشته، دختر چه معنی داره این کارارو بکنه؟ میگفتم دختر برای چی خوبه؟ میگفت برای اینکه فقط تو خانه بشینه ظرف بشوره جارو کنه. فکر می کردم یک لباس تنت می کنن می برنت خانه شوهر، زمانی که مادر سه تا بچه بودم فهمیدم چیکار کردم». (زینت)

سطح پایین سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی

سطح پایین سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی در زندگی این زنان، از خانه پدری آغاز می‌شود و در زندگی زناشویی ادامه می‌یابد. این کلان‌روایت در قالب چهار خرده‌فرایند "سطح پایین سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی در خانه پدری"، "سطح پایین سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی همسر"، "مشکلات مالی و فقر زنان سرپرست خانوار"، و "چرخه معیوب فقر و انتقال آن به فرزندان" قابل روایت است. این زنان مهر فقر و فشار اجتماعی که خانواده بر پیشانی آنان زده است را با قد کشیدن و رشد خود حمل می‌کنند:

«من از بچگی پدر نداشتم، دوساله بودم که پدرم فوت کرد، سه تا خواهر بودیم یک داداش، مادرم به بدبختی خودش کار میکرد مارو بزرگ کرد و عروس کرد، الان مادرم خودش تحت پوشش کمیته‌اس». (معصومه)

این زنان در دوران تأهل، از تنگی معیشت و فشارهای اجتماعی ناشی از زندگی با همسری بی‌کار یا بی‌مسئولیت، از کار افتاده و بیمار، معتاد یا قمارباز، بزه‌کار و ... رنج برده‌اند:

«اون اوایل زندگی که هیچی نداشتم سرکار نمیرفتم شوهرم کار نمیکرد، آبی هم گاه‌گداری بهم پول میدادن یا یک موقع غذایی چیزی برام میاوردن ولی خیلی گشنگی کشیدم». (زهرا)

شاید بتوان با قطعیت گفت که محوری‌ترین عامل نقش‌آفرین در زندگی این زنان، فقر است:

«گشنگه میخوابیدیم، شبها بچم بلند میشد میگفت مامان نون خالی نداری بدی بخورم؟ نون خالی ام نداشتم که به بچم بدم». (کلثوم)

از تاسف‌بارترین تجارب این زنان، انتقال چرخه‌وار فقر به فرزندان است. این زنان به دلیل کم‌سوادی، نداشتن مهارت‌های شغلی و اجتماعی، و نبود حمایت‌های اجتماعی کافی، مجبور به انجام کارهایی با دستمزد پایین هستند، و فقر به صورت یک چرخه شوم، گریبان‌گیر حال و آینده آنان و فرزندان‌شان است:

«دخترم ازدواج کرده ولی چه ازدواجی، اونم همینجوری لنگ در هوا، داره طلاق میگیره، آدم وقتی کم-شانس و کم‌اقباله دیگه بچه‌هاشم کم‌شانسن». (خدیدجه)

سطح پایین سرمایه فرهنگی

ازدواج زودهنگام، مادر شدن در سن کم، سنت‌ها و قوانین سخت‌گیرانه، و فقر، عواملی هستند که ادامه تحصیل این زنان را متوقف کرده است. سطح پایین سرمایه فرهنگی، در قالب دو خرده‌فرایند "انتقال ناقص سرمایه‌های فرهنگی از والدین به فرزندان" و "عدم برخورداری از آموزش مناسب و سطح پایین سواد" قابل روایت است.

زاده شدن در خانواده‌ای که واجد سطح پایین سرمایه‌های فرهنگی هستند منجر به عدم انتقال دانش، معلومات و دانستی‌های حداقلی می‌شود که هر شخص برای زندگی اجتماعی به آن نیاز دارد: «از طریق خانواده حمایت نشدم، سواد نداشتن، فرهنگ نداشتن، من به این روز افتادم. امیدوارم بچه‌ها من رشد کنن، خوب بشن، من که به درد جامعه نخوردم لاقول بچه‌ها مفید باشن». (کبری)

چشم‌گشودن در خانواده‌های فقیر، این زنان را از انباشتگی سرمایه فرهنگی و تحصیلات مناسب محروم کرده است. محرومیت فرهنگی این زنان به فرزندان نیز تسری پیدا کرده و به سطح پایین سرمایه‌های فرهنگی در نسل‌های آینده آنان منجر می‌شود:

«تا اول راهنمایی درس خوندم، خیلی دوست داشتم درس بخونم، شاگرد ممتازی بودم ولی خب روستا بودیم دیگه اونجا مدرسه نبود نتونستم ادامه بدم». (ملیحه)

ازدواج ناموفق و جدایی از همسر

از تلخ‌ترین تجربه‌های این زنان، ازدواج ناموفق و جدایی از همسر است. کلان‌روایت ازدواج ناموفق و جدایی از همسر، در قالب سه خرده‌فرایند "اعتیاد همسر"، "بیکاری و بی‌مسئولیتی همسر"، و "ازدواج تحمیلی" قابل روایت است.

از مهمترین دلایل طلاق این زنان، اعتیاد همسران است. اعتیاد به مواد مخدر، الکل، قرص‌های روان‌گردان، و قمار، به فروپاشی زندگی خانوادگی این زنان منجر شده است:

«موقعی که کار دادگاه داشتم فهمیدم شوهرم عرق می‌خورده، وکیل که گرفتم به من گفت که شوهرت مواد مصرف می‌کنه، شراب‌خوارم هست، من نمیدونستم که این کارارو می‌کرده، قمارم که می‌زده». (کبری)

ازدواج با مردی که توانایی برعهده گرفتن امور خانواده را ندارد، و به دلایل گوناگونی از جمله بزهکاری، اعتیاد، مشکلات و ناهنجاری‌های رفتاری، خیانت و بی‌وفایی از برعهده گرفتن وظایف خویش سرباز می‌زند، به فروپاشی زندگی برخی از این زنان منجر شده است:

«آدمی که تزریقی بود هرکاری ازش بعید نبود، یا در خونه آبروریزی میکرد، دزدی میکرد از تو خونه. به حدی شده بود که چادر سرمو برمیداشت میبرد میفروخت، اصلا دیگه تو زندگی امنیت نداشتیم». (خدیجه)

برخی از این زنان به دلیل ماهیت ازدواجشان که از نوع تحمیلی بوده است در زندگی زناشویی خویش با شکست مواجه شدند:

«بابام به اخلاقی داشت خواستگار اول جواب میداد، به بابام گفتم بابا من اصلاً راضی نیستم، گفت مگه حرف تویه که بخوای راضی باشی یا نباشی؟ دختر باید خواستگار اول جواب بده بره». (زهره)

کار موقت، بی‌آتیه و ناامن

از مهم‌ترین تجارب زنان سرپرست خانوار، اشتغال در پایین‌ترین سطح مشاغل اجتماعی است. این زنان به مشاغلی چون: کارگری، دست‌فروشی، سبزی‌پاک‌کنی، زعفران‌پاک‌کنی، خیاطی، بسته‌پاک‌کنی و ... مشغول هستند. بخشی از آنان به دلایلی چون سطح پایین سرمایه فرهنگی، عدم برخورداری از مهارت‌های لازم، یا درونی کردن کلیشه‌های جنسیتی، هیچ‌گاه، حتی در مواقع نیاز خانواده، مشغول به کار نشدند. این بخش از زنان با وابستگی صرف به کمک‌های کمیته امداد، و یا کمک اعضای خانواده به امرار معاش می‌پردازند:

«من کار نمی‌کنم، یعنی از اول که شوهرم بود نمی‌زاشت کار کنم، بعد فوت شوهرم کاری نمی‌کردم. همسایه‌ها خیلی وقتاً کمکم می‌کنن، برادرم برام پول میفرسته از شهرستان، با همین کمکی که کمیته به ما میکنه دیگه زندگی خودم و دخترامو می‌چرخونم». (فاطمه)

در برابر دسته اول، زنانی قرار می‌گیرند که با وجود برخورداری از پایین‌ترین سطح مهارت‌ها و الزامات مورد نیاز بازار کار، تلاش کردند تا برای ادامه زندگی خویش و فرزندانشان در برابر مشکلات زندگی مقاومت نمایند. محرومیت از سطح حداقلی از سواد، مهارت و آموزش، این زنان را به اشتغال در پایین‌ترین سطح مشاغل یدی رانده است. کارهای موقتی، فاقد بیمه، فصلی و بی‌آتیه، زندگی این زنان را به ورطه فقر و آینده نامعلوم اقتصادی کشانده است:

«این چندسال سختی زیاد دیدم، زیاد افتادم زمین، ولی خودم خودمو بلند کردم، به هیچکی تکیه نکردم، اول به خدا تکیه کردم بعدم به خودم تکیه کردم، رفتم خونه‌های مردم کار کردم، بچه‌های مردمو نگه داشتم، هر شغلی که میشد خودمو انداختم وسط». (گل جمال)

نامنی‌ها، ناملایمات و فشارهای اجتماعی

از دیگر تجارب این زنان، ناملایمات اجتماعی است که به دلیل جنسیت زنانه‌شان به وجود می‌آید. زنان سرپرست خانوار که در اکثر مواقع باید به تنهایی معاش خانواده را به دوش بکشند، با خطرات، نامنی‌ها و پیش‌داوری‌های جامعه مواجه می‌شوند. نگاه‌ها، تهمت و افتراهای جنسی، و تجربه انواع خشونت از خشونت خانگی گرفته تا خشونت اجتماعی، گوشه‌ای از تجارب این زنان است. این کلان‌روایت، در قالب دو خرده‌فرایند "خشونت، مزاحمت و آزار اجتماعی مبتنی بر جنسیت"، و "خشونت خانگی" قابل روایت است.

تجربه نامنی در محیط محله و کار، پیشنهادهای نامناسب، افتراهای جنسی، نگاه‌های سنگین و طعنه‌های بی‌رحمانه، گوشه‌ای از مشکلات این زنان است:

«شوهرم که ازم جدا شد من از خوراکی و پوشاک و همه چیز می‌زدم پس‌انداز میکردم، چون پنج صبح صاحب‌خانه می‌آمد میگفت یا خانهر و خالی کن یا کرایه بده یا خودتو در اختیار من بزار». (کلثوم)

آزار جسمی، روحی، عدم وجود امنیت روانی، و تحقیر و توهین، تجربه روزمره بسیاری از این زنان و فرزندان‌شان است. این مشکلات پس از جدایی از همسر چند برابر شده و مصائبی همچون تهدید و ارباب، آبروریزی، ربودن فرزندان، دزدی و ... به مشکلات این زنان اضافه می‌شود:

«اعصابش خراب شده بود میومد میزد تو گوشم، تو سرم، موهامو می کشید و میزد به دیوار. بعد از طلاق تو کوچه بازار که منو می دید میگفت یا اسید میریزم تو صورتت یا چاقو چاقوت میکنم». (طاهره)

فرسودگی

تولد در خانواده‌ای فقیر و درگیر مشکلات عدیده اجتماعی و فرهنگی، گذران دوران کودکی و نوجوانی در این فضای ملتهب، و ازدواج زودهنگام یا تحمیلی، آغاز فرسودگی بدنی و روحی این زنان است. مشکلات آن‌ها با سرپرست خانوار شدن، حضانت فرزندان، تأمین معیشت خانواده، و ناملایمات و فشارهای اجتماعی، به فرسایش روح و جسم‌شان می‌انجامد. این کلان‌روایت، در قالب دو خرده‌فرایند "فرسودگی روحی و عاطفی"، و "فرسودگی جسمی و ناتوانی بدنی" قابل روایت است.

از تجارب پرسامد این زنان، مشکلات روحی گسترده میان آنان است. مشکلات عدیده‌ای که سال‌ها روان آنان را خراشیده است، منجر به شکل‌گیری بیماری‌های روحی مختلفی میان آنان شده است:

«هر جا هر زنی رو می‌دیدم با شوهرش راه می‌رفت آتیش می‌گرفتم. بعضی وقتا که از خونه می‌زدم بیرون یه زن و شوهر رو می‌دیدم آن قدر اینارو نگاه می‌کردم. یک سال اول برام خیلی سخت گذشت، حتی مهمون زن و شوهر میومد اشکام می‌ریخت، از نظر روحی خیلی حالم خراب بود». (گل جمال)

سال‌ها کار پرمشقت، جسم این زنان را بیمار کرده است. از سوی دیگر فقر و تبعات آن، مزید بر علت شده و بیش از پیش به ناتوانی این زنان دامن زده است. فشارهای عصبی نیز بر مشکلات جسمی این زنان افزوده است. مهمترین علت مشکلات جسمی این زنان، عدم بهره‌مندی از بیمه‌های درمانی مناسب است؛ این مسئله به عدم درمان و مزمن‌گشتن مشکلات جسمی آنان منجر می‌شود:

«این دستم عمل می‌خواد، با همین دستم دارم الان لباس می‌شورم، نگاه چقدر باد کرده. دکتر گفته باید عمل کنی، شش ماه اصلا دستتو نباید تکون بدی. خب من تا شش ماه چی بخورم؟ نه درآمدی نه کمکی نه حمایتی چیکار کنم؟» (پری)

رنج تنهایی

تنهایی در مراحل مختلف زندگی این زنان، از بزرگ کردن فرزندان گرفته تا اشتغال، آنان را در معرض فشارهای جسمی و روحی قرار می‌دهد. این کلان‌روایت، در قالب سه خرده‌فرایند "از دست دادن همسر"، "عدم حمایت خانواده"، و "امتناع از ازدواج مجدد" قابل روایت است.

طلاق و جدایی، فوت، و زندانی شدن، عمده‌ترین دلایل از دست دادن همسر در میان این زنان است:

«شوهرم هر چهار ماه ده روز از زندان میاد مرخصی، وقتی میخواد بره خیلی برام سخته، همش از استرس شبا خوابم نمیره، همش دعا میکنم زود صبح بشه، درم قفل میکنم با بچه‌ها میخوابم ولی میترسم». (آمنه)

این زنان که عموماً از خانواده‌هایی در سطوح پایین اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برخاسته‌اند پس از رویارویی با مشکلاتی چون جدایی، فوت، اعتیاد، زندانی شدن یا بزهکاری همسر و... با تجربه نا-امیدکننده خانواده بی‌تفاوت و غیرحامی مواجه می‌شوند. آغاز مسئولیت این زنان به عنوان سرپرست خانوار، آغاز خودآگاهی به این مسئله است که باید روی پای خویش ایستاده و از خانواده خویش و یا خانواده همسر از دست‌رفته (که بستگان درجه یک فرزندان هستند) توقع حمایت نداشته باشند: «فقط یک خواهرم با من رفت‌وآمد میکنه، اونای دیگه خوششون نمیداد از منطقه پایین شهر، اصلاً نمیان نه زنگ میزنن نه میان دیدنم، داداشام اصلاً نمیان، میگن پایین شهر میشینی. الان دخترم اصلاً خاله‌هاشو نمیشناسه». (آمنه)

از دیگر تجربیات اکثر این زنان امتناع از ازدواج مجدد است. این زنان که همگی دارای فرزند هستند، با ایستادگی در برابر مشکلات، و در دست گرفتن امورات زندگی، ترجیح دادند که به دلیل مشکلات احتمالی ازدواج مجدد برای فرزندان، از این مسئله صرف نظر نمایند:

«به ازدواج مجدد اصلاً فکر نکردم، حیف دخترم نیست که زیر دست ناپدری بیوفتن؟ یک‌بار ازدواج کردم برای هفت پشتم بسه، من هوس و عشق خودمو میزارم زیر پام بچه‌هامو بزرگ میکنم». (زهرا)

نگرانی و تشویش بی‌پایان

ماهیت زندگی روزمره این زنان، نوعی آشوب و نگرانی دائمی را به روحیه آنان تحمیل می‌کند. این کلان-روایت، در قالب دو خرده‌فرایند "آینده مبهم؛ ملغمه‌ای از بیم و امید"، و "حضانة فرزندان؛ اضطرابی تمام‌نشدنی" قابل روایت است.

آینده برای این زنان ملغمه‌ای از اضطراب و نگرانی، و از سویی دیگر امید است. موقعیت ناپایدار اقتصادی و اجتماعی، مهم‌ترین عامل مولد نگرانی آنان نسبت به آینده است. با این حال، امید به آینده از محوری‌ترین ویژگی‌های فطری انسان است؛ درست به همین دلیل است که آینده برای این زنان سیاهی مطلق نبوده و همواره امیدوار هستند که روزی رنگ خوشبختی خویش و فرزندان را ببینند:

«من فقط امیدم به اینه که شوهرم آزاد میشه، همش فردامو می‌بینم، آینده رو می‌بینم، میگم بزار اینجوری فکر کنم که دیگه مریض نشم، ازین بدتر نشم، ان‌شالله که آزاد میشه، امیدم فقط به خداست. جوونیم آگه بیاد بیرون باز از نو شروع می‌کنیم، فقط بمونم نمیرم سالم باشم». (آمنه)

تجربه زن سرپرست خانوار بودن، تجربه ورود به دنیایی سراسر متفاوت با تجارب پیشین است. زنی که پیش از این در سایه حمایت همسرش زندگی می‌کرده و به بزرگ کردن فرزندان خویش مشغول بوده است، ناگهان به دنیایی پرتاب می‌شود که برای او ناشناخته و ناامن است. این زنان که به سختی مسئولیت

خانواده خویش را به دوش می‌کشند، همواره با اضطرابی فراگیر نسبت به فرزندانشان، تأمین اقتصادی آنان، و آینده و سرنوشتشان مواجه‌اند:

«دوست دارم بچه‌هامو در آسایش بزرگ کنم نه به دغدغه، دوس دارم به جایی برسند، همیشه باهاشون حرف می‌زنم دستشون تو جیب خودشون باشه، کسی بشن واسه خودشون، مثل من نباشن». (فاطمه)

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش روایت تجربیات زیسته زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی^(۵) شهر مشهد بود. با به نظم کشیدن مجموع روایت‌های این زنان در ذیل روایتی عام‌تر، به الگوی روایی از تجربیات زیسته این زنان دست یافتیم. این پژوهش کوششی بود تا امکان شنیده شدن روایت بخشی از فرودست‌ترین اعضای اجتماع را فراهم نماید، و با "تقویت کردن صدای" آنانی که در طول تاریخ بی‌صدا بوده‌اند، و "آشکار کردن داستان‌های شنیده نشده" آنان (همیلتون و شاپس^۱، ۲۰۰۹: ix) به ارائه روایتی زنانه از مفهوم سرپرستی خانوار یاری رساند.

ازدواج در سنین پایین و متعاقب آن مادر شدن زود هنگام تجربه مشترک اکثر این زنان بود؛ عاملی که نقطه آغاز بسیاری از بحران‌ها در زندگی آنان است. افتخارزاده (۱۳۹۴) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده است که ازدواج زود هنگام عاملی مثبت در بروز خشونت خانگی و ترک تحصیل دختران است. سطح پایین سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی در خانه پدری، پس از ازدواج، و در مقطع سرپرستی خانوار، تجربه مشترک این زنان بود. سفیری و همکاران (۱۳۹۹) به این نتیجه رسیده‌اند که این زنان در چرخه زندگی خود معمولاً سه دوره فقر را پشت سر می‌گذارند: از بدو تولد در خانه پدری، با ازدواج که فقر شدیدی را در خانه همسر تجربه می‌کنند، و با از دست دادن همسر. ماهوزی^۲ (۲۰۱۵) در تحقیق خود نتیجه گرفته است که احتمال فقر برای خانوارهای زن سرپرست به طور متوسط دو برابر خانوارهای مرد سرپرست با شرایط مشابه است. ان‌شونوانا و رایت^۳ (۲۰۱۰) دریافته‌اند که فقر این خانوارها چند-بعدی است، و شامل ناامنی غذایی، محرومیت از محیط زندگی مناسب، و آموزش به خطر افتاده برای کودکان است. سطح پایین سرمایه فرهنگی، دیگر تجربه مشترک در روایت این زنان بود. علی‌مندگاری و همکاران (۱۳۹۷) فقر آموزشی ناشی از فقر و مشکلات خانوادگی را از ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان در پژوهش خویش معرفی کرده‌اند. ریماز و همکاران (۱۳۹۳) نتیجه گرفته‌اند که اکثر این زنان فاقد قابلیت‌های لازم نظیر سواد و مهارت هستند و این امر دایره انتخاب‌های شغلی آنان را محدود می‌کند. محوری‌ترین تجربه زنان این پژوهش کار موقت، بی‌آیبه و ناامن بود؛ احمدنیا و کامل‌قالیباف (۱۳۹۶) الگوی اشتغال این زنان را منقطع می‌دانند و دریافته‌اند که این زنان بارها شغل عوض کرده‌اند و عمدتاً در مشاغل کم‌درآمد و موقت مشغول به کار بوده‌اند. استروفولینو و برناردی^۴ (۲۰۱۷) معتقدند که اشتغال

¹-Hamilton & Shopes

²-Mahoozi

³-Ntshongwana & Wright

⁴-Struffolino & Bernardi

نقشی دوسویه در زندگی این زنان دارد؛ اشتغال از یک سو ابزاری مهم برای افزایش تاب‌آوری این خانوارها است، و از سوی دیگر در نبود تسهیلات نگهداری از کودکان، سبب ایجاد فشاری مضاعف و تضاد نقشی برای آنان می‌گردد. ازدواج ناموفق و جدایی از همسر، یکی دیگر از تجربه‌های بسیاری از این زنان بود. ساروخانی و همکاران (۱۳۹۳) هم در پژوهش خویش دریافتند که مهم‌ترین عامل سرپرست خانوار شدن زنان مورد مطالعه‌شان، طلاق است. یکی از چالش‌های روزمره این زنان در روایت‌هایشان، تجربه ناامنی‌ها، ناملایمات و فشارهای اجتماعی بود. افراسیابی و جهانگیری (۱۳۹۵) نشان داده‌اند که زنان سرپرست خانوار در تعاملات اجتماعی روزمره خود با کلیشه‌های منفی روبه‌رو هستند که تجربه حریم ناامن را به همراه دارد. یوسفی‌لبنی و همکاران (۲۰۲۰) دریافتند که تنهایی زنان سرپرست خانوار، به مردان این امکان را می‌دهد که از آنها سوءاستفاده جنسی و حتی غیرجنسی (مالی، آسیب روانی) کرده و آن‌ها را آسیب‌پذیر کنند. فرسودگی جسمی و روحی در نتیجه فقر و بار سنگین معیشت، از دیگر مفاهیم مشترک در روایت‌های این زنان بود. اعظم‌آزاده و تافته (۱۳۹۴) نشان داده‌اند که شرایط نامناسب گذشته و حال این زنان، و پیش‌بینی از آینده‌ای مبهم، بستری برای کاهش احساس شادمانی فراهم آورده، و راهکارهای‌های مقابله‌ای را در قالب احساس نابرابری، افسردگی و فشار روحی در آنان شکل داده و منجر به احساس بی‌انصافی در مورد خود، و طرد اجتماعی می‌شود. خزائیان و همکاران (۲۰۱۸) تاکید کرده‌اند که وضعیت بد اقتصادی این زنان، زمان و هزینه کافی برای رسیدگی به وضعیت سلامتی را فراهم نمی‌کند، در نتیجه قدرت مدیریت سلامت آنان کاهش می‌یابد. رنج تنهایی دیگر تجربه مشترک در زنان این پژوهش بود. افراسیابی و جهانگیری (۱۳۹۵) تأیید می‌کنند که از نظر این زنان با وجود فرزندان نمیشود فردی جدید را وارد زندگی کرد و معمولاً یا فرزندان با این امر مخالف‌اند یا مردان حاضر به پذیرش فرزندان نیستند. دلیل‌گو و همکاران (۱۳۹۵) ذهنیت منفی به ازدواج مجدد به دلیل ازدواج ناموفق گذشته، ترس از شکست دوباره، عدم اعتماد به مردان، پرداخت هزینه‌های عاطفی زیاد و موقعیت سخت زندگی را دلیل عدم تمایل این زنان به ازدواج مجدد می‌دانند. نگرانی و تشویش بی‌پایان برای آینده و به‌ویژه فرزندان، دیگر تجربه مشترک زنان این پژوهش بود. همتی و کریمی (۱۳۹۷) اشاره می‌کنند که وضعیت فرزندان، از مضامین مهم در تجربیات زنان سرپرست خانوار می‌باشد؛ مشکلات روحی و جسمی، تربیت، تامین مایحتاج، ازدواج و مشکلات اخلاقی فرزندان از مضمون‌های رایج مشکلات این زنان است.

بنابر نتایج به دست آمده از این پژوهش، "اشتغال پایدار" مهم‌ترین بحث در زندگی زنان سرپرست-خانوار است. دوره‌های مهارت‌آموزی جهت برطرف نمودن فقر قابلیت‌ی این زنان، تأمین اشتغال ثابت، امن و همراه با بیمه، گامی عملی در رفع مشکلات این زنان است. به رسمیت شناختن تحولات نهاد خانواده و تصحیح فرآیندهای سیاست‌گذاری حمایت از خانواده (حسینی و عزیزی، ۱۳۹۵)، جایگزین کردن سیاست‌ها و خدمات اجتماعی منفعل مانند: حمایت‌های مالی صرف، با سیاست‌های فعال در جهت سازگار کردن شرایط اشتغال زنان سرپرست خانوار با مسئولیت‌های خانوادگی آنان مانند: خدمات مراقبت از کودکان، و ساعات کاری انعطاف‌پذیر، گام‌هایی عملی در رفع مشکلات زندگی این زنان

خواهد بود (ون لانکر^۱، ۲۰۱۸). پژوهشی که به شکل متمرکز به موضوع مشاغل زنان سرپرست خانوار بپردازد، و یا راه‌حلهایی عملی جهت رفع محدودیت‌های شغلی آنان ارائه کند، به فهم بهتر تجارب این زنان کمک خواهد کرد. فرزندان زنان سرپرست خانوار نیز در چرخه معیوبی از فقر و فشارهای اجتماعی گرفتار هستند؛ پژوهشی کیفی با تمرکز ویژه بر فرزندان این زنان، به نظریه‌پردازی در این حوزه منجر خواهد شد.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه با رعایت کدهای اخلاقی پژوهش‌های انسانی انجام شده است. **حمایت مالی:** نویسندگان برای نگارش این مقاله حمایت مالی نشده‌اند. **سهام نویسندگان:** تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری بر عهده فاطمه صدر نبوی و مجید فولادیان بوده است، و هانیه دانشور و مریم آقاسی‌زاده انجام مطالعات میدانی و مصاحبه‌ها را بر عهده داشته‌اند. نسخه نهایی مقاله با مشارکت و تایید همه نویسندگان نگاشته شده است. **تضاد منافع:** این پژوهش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با منافع شخص یا سازمان خاصی تعارض ندارد. **تشکر و قدردانی:** از زنان مشارکت‌کننده در این پژوهش که با در میان گذاشتن داستان زندگی‌شان به پیشبرد پژوهش کمک کرده‌اند، و همچنین از سرکار خانم اقدامی اطلاع‌رسان پژوهش که زمینه انجام این تحقیق را فراهم کردند، صمیمانه قدردانی می‌شود.

^۱.Van Lancker

منابع

- اتکینسون، رابرت. (۱۳۸۴). راهنمای تحقیق مصاحبه‌ای، زمینه و روش. ترجمه معاونت پژوهشی دانشکده امام باقر، تهران، دانشکده امام باقر.
- احمدنیا، شیرین. کامل قالیباف، آتنا. (۱۳۹۶). زنان سرپرست خانوار در تهران: مطالعه کیفی تجربیات، چالش‌ها و ظرفیت‌های آن‌ها. رفاه اجتماعی. ۱۷(۶۵): ۱۰۳-۱۳۶. [لینک]
- اعظم‌آزاده، منصوره. تافته، مریم. (۱۳۹۴). روایت زنان سرپرست خانوار از موانع شادمانی (مطالعه موردی زنان سرپرست خانوار تهران). مطالعات زن و خانواده، ۳(۲): ۳۳-۶۰. doi:10.22051/jwfs.2016.2207. [لینک]
- افتخارزاده، سیده‌زهرا. (۱۳۹۴). تجربه زیسته زنان در ازدواج زود هنگام. پژوهش‌نامه مددکاری اجتماعی، ۲(۳): ۱۰۸-۱۵۶. doi:10.22054/rjsw.2015.4746. [لینک]
- افراسیابی، حسین. جهانگیری، ساناز. (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی تعاملات اجتماعی زنان سرپرست خانوار: مطالعه کیفی شهرستان شاهین‌شهر. زن در توسعه و سیاست، ۴(۴): ۴۳۱-۴۵۰. doi:10.22059/jwdp.2016.60963 [لینک]
- حسینی، سیدحسین. عزیزی، مینا. (۱۳۹۵). بررسی قوانین و سیاست‌های حمایت از خانواده در دوران پس از انقلاب اسلامی ایران. مطالعات زن و خانواده، ۴(۱): ۳۴-۷. doi:10.22051/jwfs.2016.2338. [لینک]
- دلیل‌گو، سعید. وحید، فریدون. مهاجرانی، علی‌اصغر. اسماعیلی، رضا. (۱۳۹۵). کاهش رغبت به ازدواج مجدد (مطالعه موردی: زنان سرپرست خانوار شهر اصفهان). دوفصلنامه‌ی مسائل اجتماعی ایران، ۷(۲): ۳۱-۵۲. doi: 10.18869/acadpub.jspi.7.2.31 [لینک]
- ذکایی، محمدسعید. (۱۳۸۷). روایت، روایت‌گری و تحلیل‌های شرح‌حال‌نگارانه. پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه‌نامه پژوهش‌های اجتماعی، ۸(۱): ۶۹-۹۸. [لینک]
- رضایی، مهدی. محمودی، فاطمه. (۱۳۹۸). بازسازی معنایی کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار در کردستان: یک مطالعه کیفی. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۰(۱): ۱۴۳-۱۶۶. doi:10.22108/jas.2018.111204.1404. [لینک]
- ریماز، شهناز. دستورپور، مریم. وصالی، آذر. شریانی، سمیرا. ساعی‌پور، نرگس. بیگی، زهرا. نجات، سحرناز. (۱۳۹۳). بررسی کیفیت زندگی و عوامل مؤثر بر آن در زنان سرپرست خانوار تحت پوشش شهرداری منطقه ۹ شهر تهران. مجله اپیدمیولوژی ایران، ۱۰(۲): ۴۸-۵۵. [لینک]
- رینهارز، شومالیت. چیس، سوزان. (۱۳۸۴). راهنمای تحقیق مصاحبه‌ای، زمینه و روش. ترجمه معاونت پژوهشی دانشکده امام باقر، تهران، دانشکده امام باقر.
- ساروخانی، باقر. خادمیان، طلیمه. نادری، فاطمه زهرا. (۱۳۹۳). زنان سرپرست خانوار و تنگناهای جامعه‌پذیری فرزندان (مطالعه موردی: زنان سرپرست خانوار تحت پوشش شهرداری تهران). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۳(۴): ۵۳۹-۵۵۸. doi:10.22059/jisr.2015.54347 [لینک]

سفیری، خدیجه. احیایی، پویان. مرکزی، آیدا. (۱۳۹۹). بررسی جامعه‌شناختی احساس طردشدگی زنان در بین خانواده‌های زن سرپرست تحت پوشش اداره بهزیستی شهر مشهد. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*.

doi:10.22051/jwsps.2020.25224.1959. ۱۰۴-۶۵.(۱)۱۸۸ [لینک]

علی‌مندگاری، ملیحه. رزاقی نصرآبادی، حجه بی‌بی. اشرف گنجویی، سمانه. (۱۳۹۷). وضعیت اقتصادی زنان سرپرست خانوار تحت پوشش نهادهای حمایتی: مطالعه‌ای کیفی در شهر شیراز. *نامه انجمن جمعیت-شناسی ایران*، ۳(۲۵)، ۱۶۵-۱۹۲. [لینک]

فلیک، اووه. (۱۳۸۷). درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه جلیلی، ه.، تهران، نشر نی.

مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). *گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن*. [لینک]

هام، مگی. (۱۳۸۲). فرهنگ نظریه‌های فمینیستی، مترجمان احمدی خراسانی، ن.، مهاجر، ف.، قره‌داغی، ف.، تهران، نشر توسعه.

همتی، رضا. کریمی، معصومه. (۱۳۹۷). زنان مطلقه و تجربه سرپرستی خانوار: یک پژوهش کیفی. *پژوهشنامه*

زنان. ۹(۲) (پیاپی ۲۴). ۱۸۱-۲۱۱. [لینک]

References

- Afrasiabi, H. & Jahangiri, S. (2017). Pathology of social interactions of household head women; Qualitative study among Shahin-Shahr, *Women in Development & Politics*, 14(4), 431. doi:10.22059/jwdp.2016.60963(text in Persian) [link]
- Alimandegari, M., Razeghi, H., Ashraf Ganji, S. (2018). The economic status of female heads of households covered by supportive institutions: Qualitative study in City of Shiraz, *Journal of Population Association of Iran*, 13(25), 165-192. (text in Persian) [link]
- Amadnia S, Ghlibaf kamel A. (2017). Women-headed households in Tehran: A qualitative study of their experiences, challenges and capacities. *refahj*. 17 (65):103-136. (text in Persian) [link]
- Atkinson, R. (2002). *The life story interview. Handbook of interview research: Context and method*, Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. SAGE Publications.
- Azadeh, M., Tafteh, M. (2016). The obstacles of happiness from the view of female-headed households of Tehran. *Woman and Family Studies*, 3(2), 33-60. doi:10.22051/jwfs.2016.2207(text in Persian) [link]
- Chant, S. (2015). *Female household headship as an asset? Interrogating the intersections of urbanisation, gender, and domestic transformations*. In *Gender, asset accumulation and just cities* (pp. 33-51). Routledge.
- Dalilgoo, S., Vahida, F., Mohajerani, A., Esmaili, R.(2017). Reduction of tendency to remarriage: (Case study of female household heads in Isfahan). *jspi*. 7(2):31-52. doi:10.18869/acadpub.jspi.7.2.31(text in Persian) [link]
- Eftekhazadeh, Z. (2015). Lived experiences of female victims of child marriage, *Social Work Research*, 1(3), 109-156. doi:10.22054/rjsw.2015.4746(text in Persian) [link]
- Flick, U. (2006). *An introduction to qualitative research*. SAGE Publications Ltd; 3rd edition.

- Fuwa, N. (2000). The poverty and heterogeneity among female-headed households revisited: the case of Panama. *World development*, 28(8), 1515-1542. doi:10.1016/S0305-750X(00)00036-X. [\[link\]](#)
- Habib, T. Z. (2010). Socio-psychological status of female heads of households in Rajshahi City, Bangladesh. *Antrocom Online Journal of Anthropology*, 6(2), 173-186. doi:10.31826/9781463233983-016 [\[link\]](#)
- Hamilton, P., & Shopes, L. (Eds.). (2009). *Oral history and public memories*. Temple University Press.
- Harkness, S. (2018). *The economic consequences of becoming a lone mother*. In *Lone Parenthood in the Life Course* (pp. 213-234). Springer, Cham.
- Hemmati, R & karimi, Z. (2018). Divorced women and family supervision experience: A qualitative study (Case study: divorced family-headed women of Farsan, *women's study*, 9(2), 181-211. (text in Persian) [\[link\]](#)
- Hosseini, S., Azizi, M. (2016). Analysis of "family institution" advocatory policies in Islamic Republic of Iran. *Journal of Woman and Family Studies*, 4(1), 7-34. doi:10.22051/jwfs.2016.2338(text in Persian) [\[link\]](#)
- Hübgen, S. (2018). 'Only a husband away from poverty'? *Lone mothers' poverty risks in a European comparison*. In *Lone parenthood in the life course* (pp. 167-189). Springer, Cham.
- Hübgen, S. (2020). Understanding lone mothers' high poverty in Germany: Disentangling composition effects and effects of lone motherhood. *Advances in life course research*, 44, 100327. doi:10.1016/j.alcr.2020.100327 [\[link\]](#)
- Humm, M. (2003). *The dictionary of feminist theory*. Ohio State University Press.
- Kim, D. S., Jeon, G. S., & Jang, S. N. (2010). Socioeconomic status, social support and self-rated health among lone mothers in South Korea. *International journal of public health*, 55(6), 551-559. doi:10.1007/s00038-010-0169-9 [\[link\]](#)
- Kimenyi, M. S., & Mbaku, J. M. (1995). Female headship, feminization of poverty and welfare. *Southern Economic Journal*, 44-52. doi:10.2307/1061374 [\[link\]](#)
- Khazaeian, S, Kariman, N, Ebadi, A, Nasiri, M. (2018). Factors associated with mental health and its relation with health-promoting lifestyle in female heads of households: A cross-sectional study. *Iranian Red Crescent Medical Journal*. 20(11). 1-8. doi:10.5812/ircmj.64479 [\[link\]](#)
- Lebni, J. Y., Ghareghani, M. A. M., Soofizad, G., & Irandoost, S. F. (2020). Challenges and opportunities confronting female-headed households in Iran: a qualitative study. *BMC women's health*, 20(1), 1-11. doi:10.1186/s12905-020-01046-x [\[link\]](#)
- Mahoozi, H. (2015). *Gender and Spatial Disparity of Multidimensional Poverty in Iran*. OPHI Working Paper 95, Oxford University.
- Maldonado, L. C., & Nieuwenhuis, R. (2015). Single-parent family poverty in 24 OECD countries: A focus on market and redistribution strategies. *LIS Center Research Brief*, 2. [\[link\]](#)
- Milazzo, A., & Van de Walle, D. (2015). *Women left behind? Poverty and headship in Africa*. The World Bank. doi:10.1596/1813-9450-7331 [\[link\]](#)

- Millar, J., & Ridge, T. (2009). Relationships of care: Working lone mothers, their children and employment sustainability. *Journal of Social Policy*, 38(1), 103-121. doi:10.1017/S0047279408002572 [\[link\]](#)
- Mortelmans, D., & Defever, C. (2018). *Income trajectories of lone parents after divorce: A view with Belgian register data*. In Lone parenthood in the life course (pp. 191-211). Springer, Cham.
- Ntshongwana, P., & Wright, G. (2010). Childcare challenges faced by lone mothers in South Africa. *Pretoria: Department of Social Development*. [\[link\]](#)
- Reinharz, S., & Chase, S. E. (2002). *Interviewing women. Handbook of interview research: Context and method*, Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. SAGE Publications.
- Rezaei, M & Mahmoodi, F. (2019). Meaning reconstruction of women headed of household's quality of life: A qualitative study, *Journal of Applied Sociology the University of Isfahan*, 30(1),143-165. doi:10.22108/jas.2018.111204.1404(text in Persian) [\[link\]](#)
- Rimaz S., Dastoorpoor M., Vesali S., Saiepour N., Nedjat S., Sadeghi M. et al .(2015), Investigation of relationship between social capital and quality of life in female headed families. *Med J Islam Repub Iran*. 29 (1): 981-991. (text in Persian)[\[link\]](#)
- Rowlingson, K., & McKay, S. (2005). Lone motherhood and socio-economic disadvantage: insights from quantitative and qualitative evidence. *The Sociological Review*, 53(1), 30-49. doi:10.1111/j.1467-954X.2005.00502.x [\[link\]](#)
- Ruspini, E. (1998). Living on the poverty line: lone mothers in Belgium, Germany, Great Britain, Italy and Sweden. *Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung*. [\[link\]](#)
- Safari, Kh., Ehyaei, P., Markazi, A. (2020). Sociological study of the sense of exclusion in female-headed households of Mashhad covered by welfare office, *women's studies (Sociological & Psychological)*, 18(1), 65-104. doi:10.22051/jwsps.2020.25224.1959(text in Persian) [\[link\]](#)
- Sarookhani, B. Khademian, T. Naderi, F.Z. (2015). Women's headed households and bottlenecks of children socialization (A case study: The householder women supported by Tehran Municipality Organization), *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 3(4), 539-558. doi:10.22059/jisr.2015.54347 (text in Persian)[\[link\]](#)
- Schatz, E., Madhavan, S., & Williams, J. (2011). Female-headed households contending with AIDS-related hardship in rural South Africa. *Health & place*, 17(2), 598-605. doi:10.1016/j.healthplace.2010.12.017 [\[link\]](#)
- Smajic, S., & Ermacora, S. (2007). Poverty amongst female-headed households in Bosnia and Herzegovina: an empirical analysis. *South East European Journal of Economics & Business* (1840118X), (3). doi:10.2478/v10033-007-0017-x [\[link\]](#)
- Statistical Center of Iran. National census of population and housing of Iran. (2016). [\[link\]](#)

- Struffolino, E., & Bernardi, L. (2017). *Vulnerability of lone mothers over the live course in Switzerland*. Working Paper LIVES, 2017(60), 1-28. doi:10.12682/lives.2296-1658.2017.60. [\[link\]](#)
- Struffolino, E., & Mortelmans, D. (2018). *Lone mothers in Belgium: Labor force attachment and risk factors*. In *Lone Parenthood in the Life Course* (257-282). Springer, Cham.
- Van Lancker, W. (2018). *Does the use of reconciliation policies enable single mothers to work? A comparative examination of European countries*. The triple bind of single-parent families, 239. doi:10.2307/j.ctt2204rvq.17 [\[link\]](#)
- Women, U. N. (2019). *Families in a Changing World: Progress of the World's Women 2019-2020*. UN Women. [\[link\]](#)
- Zakaei, M.S (2008). Narrative and narratology and autobiographic analysis. *Journal of the faculty of humanities and social sciences*.1(1); 69 - 98. (text in Persian) [\[link\]](#)

